

Ayanlık Kurumunun Gelişimi ve Anadolu ile Balkan Coğrafyasındaki Farklılıkları Üzerine Bir Değerlendirme

Nagehan Üstündağ Özdemir*

Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Konya, Türkiye

Öz

Klasik dönemden beri taşranın seçkinleri olarak bilinen ayanlar, XVII. yüzyıldan itibaren, Osmanlı İmparatorluğu'nun geçirdiği ekonomik ve askeri dönüşüm sonucunda idari kadroları dolduracaklardır. İltizam ve arpalık uygulamaları neticesinde bu kadroları ele geçiren yerel seçkinler, XVIII. yüzyıl içinde, taşrada, zaman zaman tam bir otorite kurma imkânına kavuşacaklardır. XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren kurumsallaşmaya başlayan ayanlık, bu yüzyılın ikinci yarısında, Balkanlar sahasında ve özellikle bugünkü Bulgaristan topraklarında taşra idaresini belirleyen bir yapı haline gelecektir. Güçlerinin zirvesinde bulunan Rumeli ayanlarının faaliyetleri, XVIII. yüzyılın son on yılına damgasını vuracak ve merkezi yönetimi fazlasıyla meşgul edecektir. Osmanlılar için bir değişim ve dönüşüm yüzyılı olan XVIII. yüzyılda, ayanlık kurumu ve ayanlar, taşra idaresinin dönüşen yapısını ve yüzlerini yansıtan bir örgütlenme ve bu örgütlenmenin “yeni” tip bireyleri/idarecileri olarak karşımıza çıkarlar. Bu açıdan bakıldığında ayanlık kurumunun ve ayanların Anadolu ve Balkanlar coğrafyasında bazı farklılıklara sahip olduğunu belirtmekte yarar vardır. Her ne kadar bu farklılıklar bir nüans şekilde görülebilirse de üzerinde düşünmeye değer bir özellik sunmaktadırlar. Bu çalışmada ayanlık kurumunun gelişimi ve iki bölge arasındaki farklar üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ayanlık Kurumu, Anadolu, Balkanlar, Seçkinler/Ayanlar, XVII. yüzyıl, XVIII. yüzyıl.

The Development of Ayanlık Institutions and an Evaluation of the differences in Anatolia and the Balkans

Abstract

Having been known as the elites of the provinces since the classical period of the Ottoman Empire, the notables (*ayan*) started to occupy the administrative posts gradually from the 17th century due to the economic and military transformation of the Empire. The local elites who acquired the administrative duties through the practices of *iltizam* and *arpalık* got the

Makale Bilgileri /
Article Info:

Gönderim / Received:
29.12.2017
Kabul / Accepted:
26.01.2018

* Sorumlu Yazar /
Corresponding Author:

Selçuk Üniversitesi,
Konya, Türkiye
nagehanustundag@gmail.com

Atıf için / To cite this article:

Üstündağ-Özdemir, N. (2018). Ayanlık kurumunun gelişimi ve Anadolu ile Balkan coğrafyasındaki farklılıkları üzerine bir değerlendirme. *Curr Res Soc Sci*, 4(1), 29-38. doi: 10.30613/uresosc.372749

Bağlantı için / To link to this article:

<http://dx.doi.org/10.30613/uresosc.372749>

opportunity to establish their authority in the provinces, from time to time, in the eighteenth century. The institution of *ayanlık*, which had been institutionalized since the midst of the eighteenth century, evolved into a structure that determined provincial administration in the Balkans, in the Bulgarian lands in particular. The activities of the notables of *Rumeli*, whose power was then at its zenith, left their footprints in the last ten years of the eighteenth century; thus the central administration dealt with these activities excessively. In the eighteenth century (it was the century of change and transformation for the Ottomans) we come across the institution of *ayanlık* and *ayans* (provincial notables) as an organization, which reflects the transforming structures of the provincial administration and changing attributes of the notables. On the other hand, we come across the notables as a new type individuals/governors of this organization. From this point of view, it is useful to note that the *ayanlık* has some differences in Anatolia and The Balkans. Although these differences can be seen as a nuance, they offer a remarkable feature. This study will focus on the development of *ayanlık* institution and the differences of two regions.

Keywords: Institution of Ayanlık, Anatolia, Balkans, Notables/Ayans, 17th century, 18th century.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda ayanlar, yörenin ileri gelenleri olarak anılan seçkinlerden, taşra yönetiminde söz sahibi olan bir gruba evrilmiştir. XVII. yüzyıl sonundan itibaren merkezi yönetimin nakit paraya olan ihtiyacının artması sebebiyle dirlikler içerisinde giderek artan bir şekilde iltizam usulünün yaygınlaştırılması, klasik dönem tımar sistemi içerisindeki taşra yönetiminin ve yöneticilerinin işlevini ve konumunu değiştirmiştir. Ayanların tıpkı diğer vilayet idarecileri olan vali ve sancakbeyleri gibi "mazhar-ı hitâb-ı pâdişâhi" olmaları, bu kişilerin taşra idaresinde söz sahibi olmaya başladıklarının bir göstergesidir (Alkan, 2007, s. 72). XVIII. yüzyılda karşımıza çıkan ayan artık geçmişte sözü edilen yerel seçkinlerden çok daha farklı bir konumdadır. Dolayısıyla bu yüzyıl içerisinde ekonomik zorunluluklardan dolayı değişen Osmanlı taşra yönetim anlayışı ve aygıtları, taşrada merkezi otoritenin temsilcisi konumunda

olan kimselerde nitelik değişikliği yaratacaktır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısı, özellikle Balkanlar sahasında merkezin bu yerel güç odaklarıyla yoğun mücadelesine sahne olacaktır. Bu açıdan bakıldığında ayanlık kurumunun ve ayanların Anadolu ve Balkanlar coğrafyasında bazı farklılıklara sahip olduğunu belirtmekte yarar vardır. Her ne kadar bu farklılıklar bir nüans şeklinde görülebilirse de üzerinde düşünmeye değer bir özellik sunmaktadırlar.

1. Ayanlığın Ortaya Çıkış Koşulları

Osmanlı İmparatorluğu'nun XVI. yüzyıl sonundan itibaren girdiği dönüşüm sürecinde, taşra yönetimindeki en belirgin özellik yerel seçkinlerin iktisat yapının dönüşümüne bağlı olarak giderek güçlenmeleridir (Alkan, 2007, s. 73,74). Yerel seçkinler XVI. yüzyıldan beri "eşraf ve ayan (Ergin, 1997, s.1515) , ayan-ı vilayet, vücut-ı memleket, ayan-ı belde, ayan-ı memleket" gibi isimlerle anılmışlardır (Özkaya, 1994, s. IX, 8). XVII. yüzyılda eşraf yerine ayan hitabı daha sık zikredilmektedir. XVIII. yüzyılda ise ayanlara hitap edilemesi daha sık karşılaşılan bir durumdur. Hem devlet tarafından hem de halk tarafından kabul edilen/kullanılan bu adlandırmalardaki değişim bile taşra yönetimi içerisinde seçkinlerin dönüşümüne işaret etmesi bakımından önemlidir.

Ayan kelimesi Arapça ayn (göz) kelimesinin çoğuludur (Mert, 1991, s. 195). Taşradaki seçkinleri (gözde olan, göz önünde olan, seçilen anlamında vücut kelimesiyle) tanımlayan bu kavram, XVI. yüzyılda bölgedeki sipahi, kadı, yeniçeri serdarı, kethüdayerleri, müderrisler, müftüler, kapıkulları (Özkaya, 1994, s. 7) gibi askeri ve ulema grubundan görevlileri kapsamaktadır. Bununla birlikte bölgenin köklü ve saygın aileleri esnaf ve tüccarın önde gelenleri de bu grubun içindedir (Mert, 1999, s. 174). Kısaca, köyde ve kentte görevleri, bağlı oldukları aile ya da kişisel özelliklerinden dolayı halkın saygısını kazanmış, sözü dinlenir olan herkes bu tanımlama içerisinde yer alıyordu. XVI. yüzyılda ayan ve eşraf zümresi halk ile devlet arasında aracılık yapan bir konumdaydı. Devletin emir ve isteklerinin halk tarafından anlaşılmasını sağlamak, halkın taleplerini ya da şikâyetlerini

devlet görevlilerine aktarmak gibi bir işlevleri vardı. Bunun dışında ayan ve eşraf grubunun bazı mensuplarından bölgedeki devlet görevlilerinin işlerine yardımcı olmaları da beklenirdi. Satılan malların fiyat tespitinde, vergilerin zamanlarını ve miktarlarını belirlemede bölge halkını ve durumunu iyi bilen kişiler olarak ayan ve eşraftan faydalanılırdı (Mert, 1999, s. 174). Özellikle sefer zamanlarında bölge halkından talep edilen mal ve hizmetlerin miktarı ve dağılımı konusunda ayan ve eşraf önemli bir rol oynardı. Acil durumlarda istenilen bedel ayan ve eşraf tarafından karşılanıp merkeze yollandıktan sonra, halk kendine biçilen payı ayana öderdi. Bunun yanında köylünün ihtiyacı olduğunda ona borç veren kişiler de bu zümre içerisindeydi. Ayrıca devlet, hazinenin geçtiği yollarda tedbir alınması, İstanbul'a zahire temini, asker temini, koyun toplanması, kilise tamiri gibi birçok konuda şehrin ileri gelenlerine başvururdu (Özkaya, 1994, s. 11; Ergenç, 1982, ss. 110,111).

Ergenç'e göre, ayan zümresi XVI. yüzyılda reayanın seçkinlerini ifade eden gruptur. Aralarından bir kişi şehir kethüdasıⁱ seçilir ve böylece bu kişi askeri sınıf içerisine girmiş olur. Bu durumun göstergesi olarak padişahın berat alırlar ve bu beratla belirtilen görevler karşılığında vergilerden muafiyet kazanırlar. Dolayısıyla ayanın yapacağı aracılık hizmeti ya da diğer işler resmi olarak yalnızca şehir kethüdasının görevi olarak görünmektedir. Devlet, ayan ve eşraf tabiriyle bir bölgedeki tüm seçkinleri tanımlarken resmi olarak tanıdığı yalnızca şehir kethüdası olmaktadır. Şehirde ayanın etkililiği ve aracı konumu şehir kethüdası vasıtasıyla gerçekleşir. Devletin ayan ve eşraf tanımlamasının dışında, seçkinler için bu yüzyılda halkın kullandığı unvan "çelebi"dir. Bu unvan, ilmiye mensuplarının ve büyük tüccarların oğullarını ifade eden bir tanım olarak da kullanılmıştır. Dolayısıyla bazı durumlarda ayanlar için de "çelebi" unvanı kullanılmıştır. (Ergenç, 1982, s. 113).

XVI. yüzyıl içerisinde yerli seçkinler arasında yer alan tüccar kesimi daha sonraki dönemlerde bu zümrenin gelişiminde önemli bir rol oynar. Ticaret erbabının, toplumun diğer zümreleriyle – özellikle ilmiye ve askeri grubunun saygın kişileriyle –

gerek ticari bağlantılar yoluyla gerekse akrabalık bağı yoluyla ilişkiye girmesi, bu grubun zamanla yönetici kadro arasına girme potansiyelini artırmıştır. Bunun yanında askeri grupla olan ilişkileri, varlıklı olan tüccar grubuna, gerek mukataaları üzerlerine almak konusunda gerekse taşra yöneticilerinin çeşitli işlerine aracılık ederek, sonuçta onların yönetimine ortak olmak konusunda avantaj sağlamıştır (Ergenç, 1982, s. 114). Bu avantajı kullanan tüccar grubu ya da yine eşraf ve ayan zümresi içerisinde bulunan askeri grup çeşitli koşulların yardımıyla XVI. yüzyılda buldukları konumun çok ilerisine geçmiştir.

XVI. yüzyılda yalnızca seçkin taşralıları ifade eden bu grup mensupları, XVII. yüzyılda, dönemin ekonomik koşullarının doğurduğu imkânlardan faydalanarak resmi görevler kazandılar ya da sahip oldukları otorite alanını genişlettiler. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'da görülen hızlı nüfus artışıⁱⁱ ve bunun doğurduğu sonuç olarak taşrada boş kalan toprakların, bölgenin ayan ve eşrafı tarafından yavaş yavaş ele geçirildiğine dair tespitler mevcuttur (İnalçık, 2002, ss.285,286; İslamoğlu - İnan, 1991, s.183; Akdağ, 1995, s.316). XVII. yüzyıl içerisinde iltizam sisteminin yaygınlaşması ile ayan ve eşraf hem topraklarını genişletme imkânı buldu hem de mültezim olmak hasebiyle bir anlamda devlet görevlisi unvanını kazandıⁱⁱⁱ. Mültezimlerin, iltizam ile aldıkları bölgede tıpkı tımarlı sipahi gibi, yalnızca vergi toplamakla yükümlü değil aynı zamanda idareci oldukları da düşünülürse bu değişim daha net anlaşılacaktır. Yöresel seçkinlerin servet ve otorite kazanmalarında en önemli gelişim iltizam sisteminin yaygınlaşmasıdır (Salzmann, 1993, s. 402). Aynı dönem içerisinde askeri alandaki değişiklikler yani savaş teknolojisinin ve yönteminin değişmesiyle birlikte^{iv}, tımarların ve tımarlıların önemini kaybetmesi iltizam sistemini besleyici bir takım gelişmeler doğurmuştur (Özvar, 2003, s. 10). En temelde maaşlı askerlerin artışıyla, devletin nakit ihtiyacı da giderek artmış ve iltizam artık vazgeçilemez bir uygulama haline gelmiştir (Özvar, 2003, ss.16,17; Batmaz, 1999, s.250). Bununla birlikte gerek önceki dönemin tımarlıları gerekse yerel aileler artık giderek

mültezimleşmeye başlamışlardır. İltizam uygulaması, bir yıl ile üç yıl arasında değişen mültezimlik süresini kapsaması ve açık artırmanın kapanmaması gibi nedenlerden dolayı ülkenin vergi gelirlerini tahrip etmiş ve yerel unsurların çoğunlukla yasadışı yollarla servet kazanmalarına neden olmuştur (Genç, 2000, s. 155). Vergi kaynağının tahribe uğraması ve reayanın yoğun mültezim baskısı altında bulunması, merkezi otoriteyi bu konuda tedbirler almaya itmiş, bu konuda bulunan çözüm ise iltizam uygulamasının malikâne sistemine dönüştürülmesi olmuştur. Malikâne sistemi ise, iltizamları elinde tutan kişilerin hem görevlerini hem de servetlerini pekiştiren bir unsur olmuştur. Artık iltizam edilen topraklar “kayd-ı hayat” şartıyla bu kişilerin ellerinde bulunmaktadır (Özvar, 2003, ss.19,20). Aynı süreç içerisinde, malikâne uygulamasına yeni kaynaklar olarak tımarların ve hasların da mukataalaştırılması ve sistem içerisine çekilmesi, mültezimlere/ malikânecilere, daha geniş toprakları elde edebilme imkânını sağlamıştır^v (Cezar Y., 1986, s. 34-35). Arpalık uygulamasının^{vi} yine aynı dönemde yaygınlık kazanması da yerel güçlerin belli görevleri elde etmesi için bir alan yaratmıştır. Seferde bulunmaları ya da farklı görevleri olması sebebiyle kendine tahsis edilen hasların başında bulunamayan ya da bulunmayı tercih etmeyen beylerbeyiler ve paşalar; kendileri adına haslarının gelirini toplayacak ve aynı zamanda onların vekili olarak idare edecek kişileri bu bölgelere göndermeye başlamışlardır. Mütesellim denilen bu kişiler önceleri, beylerin ya da paşaların kapı halkından kişiler olurken kısa süre içerisinde bu görevler ayanın eline geçmiştir (İnalçık, 1977, s. 30). Atama ile gelen kişinin bölge halkını ve kaynaklarını yeterince tanımaması, vergilerin düzgün toplanamaması sorununa yol açmıştır. Fakat bunun dışında daha önemli olan sebep, daha önce mültezimlik gibi görevleri üstlenmeye başlayan yerel seçkinlerin mütesellimlik gibi kârlı bir işi bir başkasına bırakmak istememeleri olmalıdır (İnalçık, 1977, s. 33). Mütesellimlik ile kazanılan, sadece geniş bir bölgenin mültezimi olmak görevi değil; aynı zamanda o bölgenin en yüksek yetkilisinin vekili olarak yöneticilik vasfını da taşımaktır. Dolayısıyla bu görevle yerel

seçkinler hem servetlerini büyütme fırsatı bulmuş hem de otoritelerini ve saygınlıklarını artırma şansı yakalamışlardır. Mütesellimler aynı zamanda idareci sınıf içerisinde halk ile en çok muhatap olan grubu oluştururlardı. Sancağın sınırları içinde bulunan tüm gelir kaynaklarının işletilmesi, denetimi ve vergilerin dağıtımı ile toplanması, güvenliğin sağlanması, asker toplanması gibi işlerin yürütülmesindeki sorumlulukları dolayısıyla, toplumun her kesimi tarafından tanınmaktadırlar. Bu yüzden görevin halk nezdinde sağladığı itibar oldukça yüksektir. XVIII. yüzyılda mütesellimlik görevlerinin büyük çoğunluğu ayanların elindedir (İnalçık, 1977, s. 35). Görev bölgesi geniş olan mütesellimler genellikle kendi görevlerini de iltizamla kapı halklarından birine ya da bölgenin diğer ileri gelenlerine ihale ederler. Sonuçta bu uygulama ile bir sancak içerisinde ikinci ya da üçüncü mültezimler, kaza ölçeğinde işleri yürüten ve halk ile karşı karşıya kalan grup haline gelirler. Mütesellimlerin iltizamla görevlerini ihale ettikleri kişiler genellikle voyvoda olarak anılmaktaydılar. XVIII. yüzyılda ayanlar, mütesellimlik ve voyvodalık gibi görevleri yoğun olarak işgal etmiş görünmektedirler^{vii}. Buna bağlı olarak sancak ve kaza bölgelerini yöneten, yani taşra yönetimi elinde tutan birincil güç konumunda bulunmaktadırlar (İnalçık, 1977, s. 36; Çevikel, 2002, s. 713).

2. Ayanlık Kurumu

Ayanlık kurumu ya da ayanlık örgütü olarak bahsedebileceğimiz bu oluşum tamamen kendiliğinden gelişmiş daha doğrusu kendini kabul ettirmiştir. Ayanlığın resmi hale geldiği tarih hakkında, bu konuda araştırma yapan kişiler arasında farklı fikirler mevcuttur. Mutafcieva, Sofya’da bulunan Osmanlı belgelerinden yola çıktığını belirterek ayanlığın 1780’lerden itibaren Bulgaristan sahasında kendini zorla kabul ettirdiğini belirtiyor ama yine de 1747’de Razgrad’daki karışıklıklar sebebiyle ayanlığın XVIII. yüzyılın ilk yarısında da bölgede yerleşmiş olabileceğini söylüyor (Mutafçieva, 1978, s. 166). Mustafa Cezar, “tipik ayanlığın” XVII. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktığını iddia etmektedir (Cezar M. , 1965, s. 332). Avdo Suceška ise,

ayanlığın teşekkülünün XVIII. Yüzyıl ortalarında olduğunu düşünmektedir (Özkaya, 1994, s. 3). Yuzo Nagata, kendisi bir tarih belirlemesi yapmadan Mustafa Cezar ve Yücel Özkaya'nın görüşlerini aktarır (Nagata, 1999, s. 40). Ayanlık ve taşra yönetimi konularında çalışmalar yapan bir diğer araştırmacı, Özcan Mert ise ayanlığın teşekkülünü 1680'e dayandırır ve 1839 ile "Ayanlık Dönemi" olarak adlandırılan sürecin bittiğini ifade eder (Mert, 2002, s. 720). Deena Sadat ayanlığın devlet tarafından tanınmasını 1768 Rus savaşı esnasında olduğunu belirtir (Sadat, 1972, s. 351). Yücel Özkaya, ayanlığın devletçe tanınmasının tarihini 1726 olarak belirtmektedir. Devletin 1726'da ileri gelenlerle ilgili aldığı kararda, ayandan olan hanedanlara sancakbeyliğinin verilmesini kararlaştırmıştır, dolayısıyla ayanlık merkezi otorite için meşru bir konum almıştır. Aslında devlet 1726'dan önce de ayanlardan pek çok konuda yardım istemiştir ancak bu tarihten sonra ayanlara isimleri ile de hitap edilmeye başlanmış ve şahsen yardım istenmiştir (Özkaya, 1994, ss. 120,121). Ancak bu kararın farkı ayanların devlet tarafından resmi görevleri yüklenecek kimseler olarak tanınmış olmalarıdır. Özkaya, ayanlığın gelişim sürecini üç döneme ayırır: 1726'ya kadar olan dönemde ayanlık tam olarak gelişmemiştir. 1726 yılında ayanlara sancakbeyliği verilmesi hususunda çıkarılan kararlar ayanlık sancakların genelinde hayata geçmiştir. 1726-1740 arası ayanlık için bir hazırlık dönemi olmuştur. 1740'dan sonra ise büyük ailelerin ayanlıkları ele geçirmesi söz konusudur (Özkaya, 1994, ss. 123,124).

Ayanların bölge halkının onayını alması bir anlamda seçilmiş olduklarını ifade eder. Ancak bu "seçim" konusu birçok suistimale açıktır. Gerek ayan olarak seçilirken ve gerek ayan olduktan sonra bölge içerisindeki kanun dışı davranışları yoğunlaştıkça, devletin ayanların seçimine müdahale etmeye çalıştığı görülür. Merkezi hükümetin ayanlık üzerindeki ilk müdahalesi, Muhsinzâde Mehmed Paşa dönemine rastlar (Mert, 1999, s. 175). Muhsinzâde Mehmed Paşa 30 Mart 1765'te sadrazam olmuş, Nisan 1765 ve Ocak 1766 tarihlerinde Rumeli ve Anadolu'nun üç koluna gönderdiği fermanlarla ayanlığa yeni

düzenlemeler getirmek istemiştir^{viii}. Fermanın temel emri, kaza ayanı tayininin doğrudan sadrazamın onayına bağlanmasıdır. Düzenlemenin sebebi ayanlık buyrulduğunun valilerden para karşılığı alınması, ayanların bu harcamaları daha sonra halktan fazlasıyla toplamaya çalışmaları ve ayan olmak için yapılan mücadeleler esnasında bölge halkının zarar görmesi olarak açıklanmıştır. Bu fermanın ardından ayan atamasının, tüm kaza halkının isteği ile kadının ilamını alan kişi sadrazama bildirilecek, sadrazam adayı uygun bulursa; mektup ya da kaime ile bu kişinin kazanın ayanlığına tayin edildiğini bildirecekti. Daha da önemlisi ayanlığı bu şekilde ele geçirmiş olan kişinin kanunsuz herhangi bir davranışı görüldüğünde "siyaseten katl" cezası verilecekti.

Ayanlık kurumuna çeki düzen vermek için peş peşe tekrarlanan bu fermanlar işlevsiz kalmış ve ayanların usulsüzlükleri devam etmiştir. Bu nedenle, merkezi hükümet ayanlığı ortadan kaldırmaya karar vermiştir. 1786 yılından itibaren kaza ve kasabalarda ayan yerine şehir kethüdası seçileceği bildirilmiştir (Özkaya, 1994, ss. 285,286).

Ancak şehir kethüdarları, ayanların otoritesini kıramadıkları için; kaza idaresinde işlevsel olamamışlardır. Dolayısıyla devletin sefer zamanında beklediği vazifeleri de ifa edememişlerdir. Bunun üzerine merkez, 1790 yılında şehir kethüdalığının kaldırılıp tekrar ayanlığa döndüğünü bildiren bir ferman yayınlamış ve hem Anadolu'ya hem de Rumeli'ye göndermiştir (Özkaya, 1994, ss. 288,289). 1790'da ayanlığın devlet tarafından yeniden ihdası ile Anadolu ve Rumeli'de ayan olmak için verilen mücadele alevlenmiştir. Özellikle Rumeli'de ayanların devlet otoritesi aleyhine giderek güçlendiği görülür. 1790 ile 1808 arası Rumeli'de ayanların en güçlü olduğu dönemdir. Öyle ki, Nizam-ı Cedid hareketi kapsamında yeni ordunun Rumeli'de kurulması söz konusu olduğunda, kendi çıkarlarının ve geniş hareket alanlarının tehlikeye düşeceğini düşünen Rumeli ayanları bu karara şiddetle karşı çıkmışlar ve II. Edirne Vakası olarak bilinen ayaklanmaya sebep olmuşlardır. Nihayetinde; 1807 Kabakçı Mustafa isyanına ulaşan bu hareketlenme III. Selim'in tahttan

indirilmesine neden olmuştur. Bu dönemdeki bir diğer gelişme ise, yeni düzene karşı olanlar kadar destekçilerinin de Rumeli ayanlarından yardım istemiş ve onlara sığınmış olmalarıdır. Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa^{ix}, kendi himayesinde bulunan diğer ayanlarla birlikte, III. Selim'i kurtarabilmek için başkente doğru hareket etmiş, amacına ulaşamamış ise de Sultan II. Mahmut'u tahta çıkararak, bir anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun yönünü değiştirmiştir. O güne dek taht değişikliklerini kapıkulu ya da ulema gibi merkezdeki güç odakları gerçekleştirirken, bir ayan olan Mustafa Paşa'nın yaptığı bu hareket, bahsedilen dönem içerisinde ayanların ne derece güçlü olduklarını göstermesi açısından önemlidir. Bunun dışında, Alemdar Mustafa Paşa'nın hem ayanlık kurumunun gelişimi açısından hem de merkezi devletin ayanlarla olan ilişkisi açısından en önemli faaliyeti kuşkusuz Sened-i İttifak^x belgesinin hazırlanmasıdır. Ayanların birçoğu bu belgeyi imzalamaktan kaçınmıştır (Mert, 1999, s. 177). Sened-i İttifak'a katılan ayanlar; Bazarcık ayanı, Şumnu ayanı, Praveşte çorbacısı, Hasköy ayanı, Şile ayanıdır. Belgede imzası bulunanlar ise; Çaparogulları, Karaosmanoğulları, Siroz Mutasarrıfı İsmail Bey ve Çirmen Mutasarrıfı Mustafa Bey'dir (Özkaya, 1994, ss. 294,295). Belge, işlevsel olmamasına rağmen sultan ve ayanları bir anlaşmanın tarafları haline getirmiş olması sebebiyle önemlidir. Siyasi tarih açısından düşünüldüğünde de bu belge ayanın devleti kontrol altına alma çabasını simgeler. Belgenin temel amacı, ayan ile devletin ayrılıkları ve mücadeleleri ortadan kaldırmak ve bir ittifak sağlamaktır. Padişah şahıs olarak bu anlaşmanın dışında bırakılmış olsa da, sadaret makamının ve devletin ayanlara/hanedanlara karşı vaatleri padişahın vaadi anlamına gelmektedir. Ayrıca padişahın belgeye tuğrasını basmış olması da bağlayıcı bir işaret sayılabilir. Belgede, vergilerin vükela ile ayanlar arasındaki görüşmeler neticesinde belirleneceğini ifade eden madde padişahın otoritesini sınırlayıcı bir mana taşımaktadır. Belgenin tüm maddeleri incelendiğinde, ilk dört maddenin padişahın hâkimiyetini onaylayıcı bir içerik taşıdığı görülür. Asker ve vergi toplama gibi hakların yalnızca padişahın şahsına ait olduğu ve ona her koşulda

itaat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ancak diğer maddede ayanın kazanılmış haklarının devletin keyfi müdahalesinden bağımsız olması ya da bu duruma karşı güvence altına alınması; ayanların mülklerini koruması ve hatta evlatlarına aktarımını garantilemektedir. Uygulama alanı bulamayan Sened-i İttifak ancak simgesel bir anlam taşımaktadır. Alemdar Mustafa Paşa'nın ölümüyle, devlet merkezindeki ayan egemenliği son bulmuştur (Berkes 1978, ss. 132-143; İnalçık 1996, ss. 343-360; İnalçık 1964, ss. 603-611).

3. Anadolu ve Rumeli Ayanlığı Farkı

Anadolu ve Balkanlar açısından bakıldığında, ayanların ve ayanlığın dönüşümü hemen hemen aynı nedenlere bağlı görünmektedir. Ancak ayanların aile bağları, kimlikleri ve servet kazanma yolları açısından bazı ufak farklar göze çarpmaktadır. Güçlü ve köklü Türk ve Müslüman ailelerinin bulunduğu Anadolu sahasında, en başından beri ayanlar bu ailelerin mensupları arasından çıkar. Anadolu'da yerel yöneticilerden ziyade, bu ailelerin mütesellimlik, mültezimlik, voyvodalık gibi görevleri aldığı ve XVIII. yüzyılda taşra yönetimine egemen oldukları görülür. Ancak tebaanın büyük çoğunluğunu gayrimüslimlerin oluşturduğu Balkan sahasında ayan unvanı kazanan kişilerin önceleri, bir şekilde, askeri sınıf içerisinde görev almış, yönetici grubuna dâhil olmuş kişiler arasında çıktıkları görülür^{xi}. Kısaca Anadolu'daki ayanların çoğunlukla köklü ailelerin üyeleri oldukları söylenebilirken, Balkanlardaki ayanların ise askeri kökenli kişiler olduklarını söylemek mümkündür (Sadat, 1972, s. 347). Diğer bir ifadeyle, Anadolu'da olduğu gibi güçlü aşiret bağlarıyla donanarak bölge üzerinde hâkimiyet kuracak, ya da aracı konuma geçebilecek din veya soyla gelen statü sahibi kesim de bulunmamaktadır. Muhtemelen bu sebeple de Balkanlarda XVIII. yüzyılda taşranın hâkimi olarak ortaya çıkan ayanlar, dönemi inceleyen araştırmacılar tarafından "türedi"ler olarak değerlendirilmiştir (Salzmann, 1999, ss. 227-235). Balkan sahasında ayanlığın gelişimini hızlandıran ve bir bölgede birden fazla mültezimin varlığına neden olan bir başka farklı durum ise, Balkanlar genelinde has toprakların Anadolu'ya oranla fazla olmasıdır.

Bölgedeki toprakların genelde has kategorisi içerisinde olması iltizam ve malikâne uygulaması gündeme geldiğinde, bu bölgede geniş toprakların belli kişilere (genellikle de askeri sınıf mensuplarına) devredilmesi sonucunu doğurmuştur^{xii}. Bu durum aynı zamanda alt iltizamların ve mültezimlerin ortaya çıkışını kolaylaştırıcı bir unsurdur. Arpalık uygulaması da aynı sonuca yol açan düzenlemelerden biri olarak görülebilir. Bir sancağı iltizamla ya da arpalık olarak alan beyler ya da vezirler^{xiii} görev bölgelerine gitmediklerinde yerlerine mütesellim göndererek ve bunu da genellikle iltizam yoluyla yerel seçkinlere devrederek, aslında bölgenin yönetimini güçlü bir ayana devretmiş durumdadırlar. Mütesellim olan ayan ise, idarecisi bulunduğu sancakta, genellikle kaza bölgelerini kendisinden daha küçük olan diğer ayanlara (voyvodalar) iltizam yoluyla devretmekte ve böylece hem yeni bir kazanç alanı sağlamakta hem de kendilerini destekleyecek, işbirliği yapacak bir ayanlar topluluğunu “beslemiş” olmaktadır. Ayanlar arasında bu şekilde bir çıkar birliği sağlanmakta ve bölgedeki en güçlü birkaç ayan etrafında kümelenmeler görülmektedir. XVIII. yüzyıl sonunda, Balkanlarda görülen ayan çatışmaları birkaç güçlü ayanın etrafında cereyan edecek (Vidin ayanı Pazvantoğlu Osman, Silistre ayanı Yılıköğlü Süleyman^{xiv} ve Rusçuk ayanı Tirsinikli İsmail) ve bölgedeki diğer ayanlar şu ya da bu şekilde bu üç güçlü ayanın etrafında toplanmış olacaktır. Dolayısıyla ayanlar arasında bir hiyerarşi oluştuğu görülmektedir. Bu hususta Anadolu ve Balkanların farklılaştığı nokta, Anadolu’da büyük mültezim ile diğer mültezimler (ayanlar) arasında genellikle ailevi bir bağ olduğu halde Balkanlarda bu durumun büyük mültezim ve onun kapı halkı arasında gerçekleşiyor gibi görünmesidir. Ayrıca bölgedeki mevat arazilerin yine Anadolu’ya nazaran fazlalığı, bu arazileri bir şekilde eline geçirip, gerek çiftlik olarak gerekse malikâne olarak faydalanan yerel seçkinlerin kısa sürede zenginleşmesine olanak sağlamış olabilir. Nitekim ticari tarımın yapıldığı çiftlik oluşumlarının daha çok Balkan sahasındaki imparatorluk toprakları üzerinde olması ya da olduğuna yönelik tartışmaların yapılması bu

düşünceyi doğrulayan bir durum olarak gösterilebilir.

Mütesellimlerin, voyvodaların ve bu görevlere sahip olmayan ayanların belli bir kapı halkları vardır. Mütesellimler ve voyvodalar hem görevleri hem de ayan oldukları için bu silahlı kapı halkına sahiptirler. XVI. yüzyıl sonundan itibaren Anadolu’da işsiz kalan, silah kullanabilen köylü gençler, beylerin ve daha sonra da yerel seçkinlerin kapılarında istihdam edilmeye başlamışlardı. XVII. ve XVIII. yüzyıla gelindiğinde süregelen savaşlar, ekonomik yapının dönüşümü, tımarlıların önemini kaybetmesi ve köylünün giderek artan bir oranda toprağını terk etmesi sebebiyle bu grupların sayısı arttı. Böylece, taşrada servet kazanan, otoritesini artıran ayanlar kapı halklarını daha da genişlettiler. XVIII. yüzyılda bu kapı halkı, hem sefer zamanlarında devletin asker kaynağı halindeydi hem de ayanların kendi nüfuslarını korumalarının garantisiydi. Balkan sahası için bu konuda farklı olan durum, Rusya ve Avusturya ile yapılan savaşlar sebebiyle bölge halkından daha fazla kişinin toprağını çeşitli sebeplerle terk etmiş olmasıdır. Bölgenin göç hareketleri nedeniyle sürekli olarak nüfus hareketliliğinin ortasında bulunması, savaş koşullarının yarattığı güvensiz ortam sonucunda da silahlı ve işsiz nüfusun artması olarak tespit edilebilir. Bu koşullara bağlı olarak, bölgede sekban denilen silahlı grupların sayısı oldukça fazladır. Bu kişiler, bölgedeki ayanların temel askeri gücü haline gelmiştir. Sefer zamanlarında askerlik yapan bu kişiler, ayanların birbirleriyle ve hatta daha sonra Pazvantoğlu olayında^{xv} görüleceği gibi merkezle rekabetlerinde ve çatışmalarında vurucu gücü oluştururlar. Bunun dışında, sefer harici zamanlarda, birçoğu kapılanacak yer bulamadığından veyahut salıverildiğinden, bu gruplar bölgedeki eşkıyalık hareketlerini artıran unsurlar olurlar. XVIII. yüzyılda Rumeli sahası bu eşkıyalık hareketleri ve ayan mücadelesinin en kızgın dönemine sahne olacaktır. Balkanlar sahasında bu silahlı grubu oluşturanlar ve ayanlara kapılananlar genellikle Arnavut sekbanlardır. Hem ayanların silahlı gücünü kırmak hem de halkın eşkıyalardan şikâyetlerine bir çözüm bulabilmek için devlet,

ayanların Arnavutları sekban olarak tutmasını engellemeye çalışmış ve bu konuda pek çok emir çıkarmıştır. Mesela Siroz kadısına gönderilen 21 Ekim 1767 tarihli hüküm, ayanlık iddiası ile etrafında Arnavut eşkiyasını toplayan Mehmed Bey'den bölge halkının şikâyeti üzerine yazılmıştır. Arnavud taifesinden olup Siroz'da bulunanlardan gedikleri olanların ve ağa kapısında bulunanların bölgede kalabilecekleri ancak diğerlerinin uzaklaştırılması gerektiği belirtilmiştir. Bununla beraber bölgede kalması uygun bulunanların da isimlerinin kayıt edilip, kefile bağlanmaları ve sicile kayıtları emredilmiştir (Cevdet Dahiliye 10979). Yine benzer bir hüküm 1772 senesinde Selanik Kadısı ve Selanik Sancağı Mütesellimi Ali'ye yazılmıştır. Bu hükümde Selanik ayanından Gümrük Emni Abdurrahman, Küçük ve Büyük Ali Beyler, Ali Paşazâde, Cizyedarzâde Ali, Şerifzâde Ahmed, kardeşi Mehmed, Şahbenderoğlu Ömer gibi kişilerin birbirleriyle çıkarları sebebiyle çekişmelerini ve kapılarında pek çok "aşağılık" kimseyi topladıkları, bu sebeple nasihat edilmeleri gerektiği belirtilmiştir (Cevdet Dahiliye 12620). Arnavutların ayanların işlerine karışmamaları, mukataa, cizye, tımar ve zeametleri iltizamla almamaları ve vatanlarından ayrılmamaları konusunda yazılan bir diğer emir de Köstendil'e yollanmıştır (Cevdet Dahiliye 3291).

Sonuç

Ayanlar ile devletin ilişkisi aslında karşılıklı olarak bağımlılık içeren bir çatışma olarak nitelenebilir. Taşra üzerindeki otoritesi zayıflamış olan merkez, vergi toplama, bölgedeki asayiş sağlama, savaşlara asker toplama gibi konularda ayanlara bağımlı kalmıştır. Buna mukabil, merkez aleyhine gelişen yerel güç odakları olan ayanlar ise (bazen zor yoluyla da olsa) çeşitli idari yetki ve rütbeleri almak, kendi hâkimiyet alanlarını rakiplerine karşı korumak ve meşruiyetlerini kanıtlamak gibi hususlarda merkezin onayına ihtiyaç duymuşlardır. Neticede ayanlık kurumunun incelenmesi, XVIII. yüzyılda Osmanlıda merkez-taşra ilişkilerinin açıklanabilmesi için önemli bir hareket noktasıdır. İmparatorluğun tüm kurumlarıyla birlikte dönüşüm sürecine girdiği bu dönemde, idari

mekanizmadaki değişimi tespit edebilmek, bu mekanizmanın aldığı yeni biçimleri izah edebilmek, ayanlık meselesi irdelenmeden gerçekleştirilemez. Bununla birlikte Balkanlar ile Anadolu'da ayanların gelişim aşamaları bazı küçük farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar XVIII. yüzyılda Balkanları kasıp kavuran Dağlı isyanlarını ve kudretli ayan tiplemesinin neden bu bölgede daha belirgin görüldüğünü açıklamaya yardım eder. Rumeli ve Anadolu sahasında ayanlık aynı aşamalardan geçerek kurumsallaşmıştır. Ancak Rumeli sahasında hasların yoğun oluşu iltizam sisteminin yaygın halde uygulanması sonucunu doğurmuş ve bu sebeple vergi toplama imtiyazı belli grupların elinde toplanabilmiştir. Öncelikle askeri grubun dahil olduğu bu vergi toplayıcı gruba, ekonomik sistemdeki değişiklikler ve uzun süren savaşların sosyo-ekonomik etkisi nedeniyle sivil gruplarda dahil olmaya başlamıştır. Anadolu sahasında, önde gelen ailelerin fertleri bu vergi toplayıcılık göreviyle askeri sınıfa katılmış ve zamanla ayanlık görevini de ele geçirmişlerdir. Ancak Rumeli de yerleşik kuvvetli aileler Anadolu ile karşılaştırılmayacak durumda olduğu için vergi toplama ya da ayanlık işleri genellikle askeri sınıfın içerisinde gelen kişiler tarafından ifa edilmiştir. İki saha arasındaki bir diğer fark ayanların kapı halkını oluşturan silahlı grupların Rumeli'de yaygın bir yaşam alanı bulmuş olmasıdır. Özellikle XVIII. yüzyılın Osmanlı açısından süreğen bir savaş dönemi haline gelmesi asker kaçakları, eşkiyalar, işsiz, kapısız ve eli silah tutan güruhun nüfus içerisinde artışı beraberinde getirmiştir. Bu niteliklere sahip olan kişiler genellikle bölgenin ayanları etrafında kümelenmişler ve onların silahlı ordusu haline gelmişlerdir.

Kaynakça

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Cevdet Dahiliye Tasnifi. 10979; 12620; 3291.
- Akyıldız, A. (1998). Sened-i İttifak'ın İlk Tam Metni. *İslam Araştırmaları Dergisi*. Sayı 2. 209-222.
- Alkan, N. (2007). Âyanlık'ın Son Dönemlerinde Tipik Bir Örnek: Gümüşhane Sancağı Kürtün-i Zir Kazası Âyanı Süleyman'ın Meselesi. *Karadeniz Araştırmaları*, 12, 69-84.

- Akdağ, M. (1995). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1453-1559)* (Cilt II). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Arapyan, K. (1943). *Ruşçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşanın Hayatı ve Kahramanlıkları*. (E. Uras, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Baltacı, C. (1991). Arpalık. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, III, 392-393.
- Başar, F. (1997). *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Batmaz, E. Ş. (1999). İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları. *Osmanlı*, III, 250-257.
- Baykal, B. S. (1964). A'yanlık Müessesesinin Düzeni Hakkında Belgeler. *Belgeler*, I(2), 221-227.
- Beydilli, K. (1989). Alemdar Mustafa Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, II, 364-365.
- Berkes, N. (1978). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.
- Cezar, M. (1965). *Osmanlı Tarihinde Levendler*. İstanbul: İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları.
- Cezar, Y. (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi: XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Çadırcı, M. (1970). II. Mahmut Döneminde Mütessellimlik Kurumu. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXVII(3-4), 369-390.
- Çevikel, N. (2002). Osmanlı'da Ayanlık ve Kıbrıs Eyaleti (XVIII. Yüzyıl). *Türkler*, XIII, 710-719.
- Ergenç, Ö. (1979). Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler. *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*. 2, s. 1265-1274. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ergenç, Ö. (1982). Osmanlı Klasik Dönemindeki "Eşraf ve A'yan" Üzerine Bazı Bilgiler. *Osmanlı Araştırmaları*(3), 105-118.
- Ergin, O.N. (1997). *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*. C. Özdemir (Yay.). Cilt III. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.
- Genç, M. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- İnalcık, H. (1964). Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu. *Bellekten*, XXVIII(112),603-622.
- İnalcık, H. (1977). Centralization and Decenaralization in Ottoman Administration. T. N. R.Owen (Dü.) içinde, *Studies in Eighteenth Century Islamic History* (s. 27-52). Carbondale: University of Southern Illinois Press.
- İnalcık, H. (1996). *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İnalcık, H. (2002). *Studies in Ottoman Social and Economic History*. Hampshire: Variorum.
- İslamoğlu-İnan, H. (1991). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kılıç, O. (1997). *18.Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı- Eyalet ve Sancak Tevcihatı*. Elazığ: Ceren Matbaacılık.
- Koç, Y. (1999). Osmanlı İmparatorluğu'nun Nüfus Yapısı: 1300-1900. *Osmanlı*, IV, 535-550.
- Mert, Ö. (1991). Ayan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, IV, 195-198.
- Mert, Ö. (1999). Osmanlı Devletinde Ayanlık Dönemi. *Osmanlı*, 174-180.
- Mert, Ö. (2002). II. Mahmut Döneminde Taşrada Merkezîyetçilik Politikası. *Türkler*, XIII, 720-729.
- Mutaftçieva, V. (1978). XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Ayanlık Müessesesi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*(31), 163-182.
- Nagata, Y. (1999). *Muhsinzade Mehmed Paşa ve Ayanlık Müessesesi*. İzmir: Akademi Kitabevi.
- Özkaya, Y. (1970). XVIII. Yüzyılda Mütessellimlik Müessesesi. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXVIII(3-4), 369-390.
- Özkaya, Y. (1983). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı İsyanları (1791-1808)*. Ankara: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Özkaya, Y. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özvar, E. (2003). *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Sadat, D. (1972). Rumeli Ayanları: The Eighteenth Century. *Journal of Modern History*, XLIV(3), 346-363.
- Salzmann, A. (1993). An Ancien Regime Revisited: "Privatization and Political Economy in the Eighteenth-Century Ottoman Empire. *Politics and Society*, XXI(4), 393-423.
- Salzmann, A. (1999). İmparatorluğu Özelleştirmek: Osmanlı XVIII. Yüzyılında Paşalar ve Ayanlar. *Osmanlı*, 3, 227-235.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1942). *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Üstündağ Özdemir, N. (2014). 18. Yüzyıl Osmanlı Yönetim Anlayışında "Sorun Çözme" Süreci ve Pazvantoğlu Osman. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. Sayı 20. 237-260.
- Ünal, M.A. (2013). Harput Şehir Kethüdalığı. *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu Elazığ 23-25 Mayıs 2013 Bildiriler*. E. Çakar (Ed). Cilt: 2. Elazığ: Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- Yaman, T. M. (1944). Osmanlı İmparatorluğu Teşkilatında Mütessellimlik Müessesesine Dair. *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, I, 75-105.

Notlar

ⁱ Şehir niteliği gösteren her Osmanlı kazasında şehir halkını temsil eden bir şehir kethüdası bulunuyordu. Osmanlı kayıtlarında “şehir kâhyası, kasaba kethüdası, vilayet kethüdası ve şehir vekili” gibi çeşitli adlarla da geçmekteydi. Osmanlı devleti taşra idaresi içerisinde şehir kethüdalığının tam olarak ne zaman oluşturulduğu bilinmemekle birlikte XVII. Yüzyıl ortalarından itibaren Evliya Çelebi'nin tanıklıkları sayesinde bir çok şehirde var olduğu bilinmektedir. XVII. Yüzyıl sonlarından itibaren ayanların hızlı bir şekilde kuvvet kazanmalarıyla beraber şehir kethüdalarının nüfuzları azalmıştır (Ünal, M.A, 2013, ss 735-737).

ⁱⁱ Osmanlı nüfusu konusunda bkz (Koç, 1999).

ⁱⁱⁱ Burada hem birinci hem de ikinci el iltizamlara sahip olan mültezimlerin tamamı düşünülmelidir. Taşrada bir çok mali ve idari kurumun hukuki sahibi ile fiili sahibi farklı kişiler olabilmıştır. Şehirlerde fiili olarak görev yapanların, yörenin zengin ve tanınmış kimseleri olması ve bu kişilerin çeşitli şekillerde mültezim olarak görev almaları ayan ve eşrafın taşranın idari kadroları fiili olarak ele geçirmesini gündeme getirir. Bu, yönetimin desentralize olması manasını taşımaktadır (Ergenç, 1979, s. 1268). Alt-mültezimler (ikinci/üçüncü el iltizamlar) konusunda Kıbrıs'tan bir örnek için bkz. (Çevikel, 2002, s. 713).

^{iv} Orta Avrupa'nın savaş tekniğindeki değişimine karşı Osmanlı Anadolu'da sekban ve sarıca olarak bilinen ücretli askeri birlikler oluşturma tedbirine başvurdu. Osmanlı kuruluşundan beri süregelen bu uygulama. Masrafları da avarız-ı divaniyye vergisinden karşılıyorlardı. 16. yüzyıldaki uygulamanın farkı ise bu dönemdeki ücretli askerlerin başıbozuk silahlı levendlerden oluşmasıydı. Ayrıca 16. yüzyılda reyadan asker kiralama bazı değişiklikler taşıyordu. Önceleri reaya, savaş bitiminde normal yaşamına dönerken şimdi profesyonel asker olarak kalıyordu. Sekbanlık özellikle topraksız genç köylüler için bir geçim kaynağıydı. Bu kişiler artan sayılarla köylerini terk etmeye başladılar. Sekbanlığın bir diğer çekici yanı da vergilerden ve özellikle avarızdan muaf tutulmasıydı. Toprağını terk eden bu genç köylüler hem askerlik açısından hem de eşkıyalık açısından zengin bir rezerv haline geldiler (İnalçık, 2002, s. 292-293).

^v Özkaya, ayanlardan pek çoğunun malikânesi olduğunu belirtmektedir (Özkaya, 1994, s. 268).

^{vi} Arpalık, Osmanlılarda devlet memurlarına hizmette buldukları sürece maaşlarına ilaveten görevden ayrıldıktan sonra da bir nevi emekli maaşı olarak tahsis edilen gelir kaynağı için kullanılan bir terimdir. 16. yüzyılda daha çok İlmiye mensuplarına verilmeyle birlikte daha sonra XVII. yüzyıldan itibaren seyfiyye mensuplarına çeşitli şekillerde verildiği görülür. Bir veya birkaç sancağı ihtiva eden arpalıklar yüksek devlet görevlilerine (sancakbeyi, beylerbeyi, vezir gibi) verilmektedir. Arpalık alan kimselerin ilgili bölgeye gitmeleri zorunlu değildir, hatta yaygın olan gitmemeleridir. Bu durumda gelirler iltizam usulüyle toplanır (Baltacı, 1991, s. 393; Kılıç, 1997, ss. 37,38). XVIII. yüzyılbaşlarında Rumeli'de birçok sancağın “arpalık” olarak tevcih edildiğine dair örnekler için bkz. (Başar, 1997, ss. 36-55).

^{vii} Özkaya, yerel ailelerin mütesellimlikleri almak için mücadele ettiklerini anlatırken, eğer bu kişiler mütesellim olamazlarsa ayan olmak için mücadele eder. Mütesellimlik görevi elinden alınan ailelerde tekrara ayanlık görevine

dönerler demektedir. Ayrıca, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ayan olarak karşımıza çıkacak ailelerin ya da kişilerin servetlerini daha önceki devlet görevlerinden edindiğini de örnekleriyle açıklar (Özkaya, 1994, s. 128-129). Mütesellimlik müessesesiyle ilgili bkz. (Yaman, 1944; Özkaya, 1970; Çadırcı, 1970).

^{viii} Fermanın bugünkü harflere çevrilmiş hali için bkz. (Baykal, 1964, ss. 222-224).

^{ix} Alemdar Mustafa Paşa'nın hayatı ve faaliyetleri için bkz. (Uzunçarşılı, 1942; Beydilli, 1989; Arapyan, 1943; Özkaya, 1983).

^x Sened-i İttifak belgesinin Divan-ı Hümayun Beylikçisi Mehmed İzzet tarafından istinsah edilip onaylanmış bir sureti için bakınız (Akyıldız, 1998)

^{xi} Askeri sınıf içinde yer alanların ayan sıfatı kazanmaları hak. bkz. (İnalçık, 1977, s. 40; Ergenç, 1982, s. 107). Ayrıca, Kıbrıs'ta da ayan zümresinin daha çok askeri ve ilmiye sınıfına mensup olan kişilerden oluştuğu bilinmektedir (Çevikel, 2002, s. 713). Bu durumda belki de güçlü ailelerin taşra idaresine hâkim oluşlarını Anadolu ve Ortadoğu bölgesiyle sınırlamak doğru olabilir.

^{xii} Malikâne uygulamasının Rumeli'deki durumuna bakacak olursak, bu bölgenin en fazla malikâne satışına konu olan yer olduğunu görürüz. Rumeli hem satılan malikâne sayısı hem yıllık bedel hem de muaccele miktarı konusunda en önemli paya sahiptir. Rakam vermek gerekirse, Rumeli'de satılan malikânelerin yıllık bedelleri imparatorluk genelinde satılan malikânelerin yıllık bedeli içinde % 33,5 lik bir yer kaplar. Muaccele bakımından ise bu oran % 34,5 tur. Bu oranlar diğer eyaletlerin içinde en yüksek bedellerdir. Bu bakımdan malikâne satışlarında devletin Rumeliye öncelik verdiği söylenebilir (Özvar, 2003, s. 135).

^{xiii} Has, ocaklı ya da arpalık formunda bulunan yerlerin Rumeli'de malikâne olarak satılan mukataalar içindeki oranı (mal olarak) % 64'tü. Bu bölgedeki muaccele oranları da oldukça yüksekti. Has ya da arpalık gibi yerlerin malikâne olarak satılması esnasında alıcı olarak yine eski sahiplerinin talip olması da oldukça yaygındır (Özvar, 2003, ss. 136,137).

^{xiv} Yılıkoğlu Süleyman ve Tirsinikli İsmail'in faaliyetleri için bkz. (Özkaya, 1983; Uzunçarşılı, 1942).

^{xv} XVIII. Yüzyıl sonlarında Vidin bölgesinin ayanı olan Pazvantoğlu Osman, 1790 senesinden itibaren etrafına topladığı, eşkıya kuvvetleri ile Vidin çevresine çeşitli saldırılarda bulunmuştur. Kıptiyan Cizyesinin mültezimi olan Osman, zaman içerisinde geniş bir askeri ve mali güce sahip olmuş ve nihayetinde merkezi devlet ile karşı karşıya gelmiştir. 1797 senesinde kendisinin idamı için karar çıkarılmasına rağmen Pazvantoğlu Osman bölgedeki faaliyetlerine devam etmiş, 1798'de Vidin Osmanlı kuvvetlerince kuşatılmış ancak bu kuşatma bir neticeye erememiştir. Pazvantoğlu Osman'ın bir pazarlık usulü olarak devletten af dilemesi ve karşılığında vezaret payesi almasıyla bu küçük çaplı ayaklanma sona ermiştir. Bu vaka XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında özellikle Rumeli sahasında görülen kuvvetli ayan tiplemesinin genel hatlarını örneklemektedir. Pazvantoğlu Osman'ın merkezi idare ile çekişmeleri ve bu sorunun çözümlenme yolları için ayrıç Bkz. (Üstündağ Özdemir, 2014).